

VOLTAK-E NAGYCSALÁDI TEMETŐI A HONFOGLALÓ MAGYAROKNAK?

RÉVÉSZ LÁSZLÓ
(Miskolc, Hermann Ottó Múzeum)

Honfoglaláskor-kutatásunkban mintegy fél évszázada gyökeret vert nézetek szerint népünk a 10. században három fő társadalmi rétegre tagolódott. A „társadalmi piramis” csúcán a törzsfők, nemzetségfők, fejedelmek állottak. Haláluk után rejtve, magányosan, vagy kiscsaládi temetőikben helyezték őket örök nyugalomra.¹ Az ő hatalmukat biztosította, erőszakszervezetüket képezte az ún. katonáskodó középréteg, akiknek nagycsaládi temetkezési rendjét *László Gyula* határozta meg mintegy fél évszázada, mindmáig ható érvénnyel.² E temetők 15-30 sírosak, s általában egy, de legfeljebb két-három generációt foglalnak magukban. A szegény szabadok, félszabadok és szolgák több száz vagy ezer síros temetői egymással nem rokon kiscsaládok egymásfél évszázados együttélésének eredményei.³

A fent vázolt, egységesnek tűnő képet azonban, úgy tűnik, az elmúlt évtizedek teljességre törekvő – bár javarészt még közöletlen – ásatásai nyomán árnyaltabbnak kell tartanunk.⁴ Magyar fejedelmi sír a Kárpát-medence földjéből még nem került elő. Azoknak a kiemelkedő rangú férfiaknak a társadalmi besorolásáról, akiknek a sírjai Zemplénben, Tarcalon, Rakamazon, Karoson, Geszteréden, valamint Benepusztán és Kétpón láttak napvilágot, a vita mindmáig tart.⁵ Az általában törzsfőnek, nemzetségfőnek tartott előkelők megnevezésére magam inkább a *vezéri sír* megjelölést használom, mint alább látni fogjuk, talán nem indokolatlanul. Ha néhányukat talán magányosan temették is el (Geszteréd, Zemplén), rejtve azonban semmiképpen. Kiterjedt kutatás a geszterédi lelőhely környékén sem folyt, Zemplénben, meg éppenséggel a földvárral szemközti dombon, annak sáncairól jól látható helyen nyugodott a vezér. Tarcalon az előkelő férfiút negyedmagával temették el, s itt is csupán elenyésző, mintegy 20 m²-es területet kutattak meg a sír környékén. Talán ugyanolyan temetőben feküdt mint amilyenről Karosról, s (töredékeiben) Rakamazról tudomásunk van. E sírok értékelése tehát, úgy tűnik, elválaszthatatlan az ún. nagycsaládi temetők kérdésétől.

¹ Dienes István 1972. 11-27; Györffy György 1984. 647-650.

² László Gyula 1944. 125-165.

³ Szőke Béla 1962.

⁴ Kürti Béla 1978-79. 323-346; Rég.Füz. 1985. 75; Fodor István 1985. 17.

⁵ Jósza András 1895. 75-76; Fettich Nándor 1937. 67-72; Kiss Lajos 1938. 1-26; V. Budinsky-Krička - Nándor Fettich 1973; Rég. Füz. 1975. 88-98.; Mesterházy Károly 1980. 127; Selmeczi László 1980. 251-269; Révész László 1990. 3-18.

Az utóbbi évek során tártunk fel a bodrogi Karos község határában két rangos honfoglalás kori temetőt.⁶ Eltekintve a mélyszántással roncsolt vagy megsemmisített síroktól, melyek az össz sírszám mintegy 10 %-át jelenthetik, mindkét feltárás teljesen tekinthető. A már korábban ismert lelőhellyel együtt így három, egymástól mintegy 200-200 m távolságra lévő 10. századi temetőről van tudomásunk.

Az elsőt századunk első felében többször megbolygatták. 13 sírját *Horváth T.* tárta fel, mintegy 40-50-et pedig szőlőtelepítéssel megsemmisítettek.⁷

A másodikban 73 sír került elő. Közülük 32-ben (22 férfi, 8 nő és 2 gyermek mellett) találtunk lócsontokat. Ezen felül még 3 nő és 2 férfi mellé helyeztek lószerszámot. Az elhunytak közül 30 férfi, 24 nő és 17 gyermek volt, két esetben nem tudtuk a nemet meghatározni. Igen magas a rangjelző tárgyak aránya. Nyolc harcos derekát övezte aranyozott ezüst vagy bronz veretes öv, a kilencedik garnitúra darabjai pedig szórványként kerültek elő a szántásból. Három sírból került elő veretes, kettőből lemezzel borított tarsoly. Ez utóbbiak lovának szerszámzatát is aranyozott ezüst veretek ékesítették. A honfoglalás kori sírokban viszonylag ritka lehetnek számító szablya nyolc férfit kísért el utolsó útjára. Közülük háromnak a markolatát, s kettőnek a hüvelyét is aranyozott ezüst, palmettamintás lemezek díszítették.

A karosi harmadik temető egyetlen hosszú sorból állott. A 19 sír közül 11 férfi, öt női és három gyermek temetkezést rejtett. A hét lovas sír mellett (valamennyiben férfiak nyugodtak) öt alkalommal (két férfi és három nő sírjába) csak lószerszámot helyeztek. A vezéri síron kívül szablyát máshol nem találtunk, veretes öv is csak egy harcosnak járt. Tarsolylemeze, veretes tarsolya egyiküknek sem volt.

Mindkét temető leletei közül kiemelkednek viszont a vezéri sírok (II. temető 52., III. temető 11. sírja). Rangjelző tárgyaik sorába tartozott az aranyozott ezüst veretes öv, palmettamintás aranyozott ezüst veretes markolatú és hüvelyű szablya, a díszes, napszimbólummal ékes készenléti fjtartó tegez,⁸ a pompás lószerszám, valamint a II/52. sír esetében a tarsolylemeze.

A fenti röviden bemutatott temetők részletes elemzése most készül, néhány - vizsgálatunk szempontjából fontos - következtetést azonban már megfogalmazhatunk. A II. temető sírjai sorokba, s a sorok csoportokba rendeződnek. Két alkalommal gazdag, de a temető többi sírjától elkülönülő férfi-női sírpárt rögzíthettünk (13. és 16., 49. és 50. sírok). A kirabolt férfivázak mellett veretes övet, a nőknél rozettás lószerszámot találtunk. Megfigyelhettük, hogy az egyes sírsorok, csoportok között tetemes, olykor 15-20 méteres üres sávok is vannak. (1. kép)

A sírok két tömbbe rendeződnek. Az első szinte teljesen elfoglalja a domb tetejét. E tömbön belül egyetlen hosszú sorba rendeződnek az 1-12. sírok, s a 15. sír. A 6. és a 8. sír közötti szakaszon 3-4 sír elpusztult, erre utaltak a feltárás során a felszínen és a szántásban talált csonttöredékek. A legrangosabb férfi a 11. sírban nyugodott (veretes tarsollyal, ezüst lemezes markolatú szablyával, arany gyűrűvel), a sor északi vége felé. A bal- és jobb szárnyra tagolódást itt nem lehet kimutatni, legfeljebb annyit mondható el: a sor déli végén két szegényesebb mellékletű sír feküdt (1. sír: edény, ál-

⁶ Révész László 1989., Révész László 1989-90. 22-51., Révész László 1990. 3-18.

⁷ Dókus Gyula 1900. 47-50; Fettich Nándor 1937. 134-136.

⁸ Révész László 1990. 6-11; Révész László 1990. b.

latcsont, kauricsigák, füles gomb, ezüst dirhem, ezüst huzalgűrű, 10. sír: állatcsont, bronz csat, vas kés).

E tömb másik csoportját az 52-61. sírok alkotják, két sorba rendeződve. A vezéri sírt (52.) keletről női és gyermek sírok fogják félkörbe. Közülük az 54. a szántás során elpusztult (az 55. szintén, ennek a nemét sem tudjuk megállapítani, mert csak a lá mellső lába maradt meg belőle), az 58. idős nő (házi szolgál?) egyetlen tehéncsontot tartalmazó sírja volt. Az 53. és az 56. sírban elhantolt előkelő asszonyok veretes csizmát viseltek, s rozettás lószerszámuk volt. E csoportot északon az 59-61. sírok zárják le. Bennük fjas, tegez, lovas harcosok nyugodtak, kettőnek (60., 61.) veretes öve is volt.

E tömbbe tartozott még a két sírpár (13., 16. és 49., 50.), valamint a magányos 51. sír a többitől kissé északra.

E közösség némiképp leletanyagában is eltér a következőtől. A sírok mellékleteként csak itt találtunk pénzeket (11 arab dirhemet és 33 ny-európai veretet). Ugyancsak itt kerültek elő – négy sírból – rozettás lószerszámveretek. Változatos formájúak a női csizmák veretei, az előkelő férfiak szabljáját pedig palmettás lemezzel ékesítik (11., 50., 52. sírok). E tömb esetében előfordul a sírrablás is (16., 49., 50. sír), ami a másokban ismeretlen. Úgy tűnik, még a lóállományban is kimutatható bizonyos elkülönülés: a tárgyalt sírokban jellemző az idős (10-17 éves) lovak előfordulása (9., 52., 54., 49., 50., 51., 59. sír), mely a másik közösségnél csak egy alkalommal mutatható ki (35. sír). A temető két nyugati típusú lova is innen került elő (51., 59. sír).⁹

A második tömbbe sorolható sírok (14., 17-48., 62-73.) a domb északi lejtőjén, némelyek szinte a domb lábánál feküdtek. A legrangosabb férfiak sírjától keletre itt is női, gyermek és szolga sírok alkotnak félkört. A 29. sírban nyugvó előkelő (tarsolylemez, veretes öv és lószerszám) szomszédságában rangos nők (27. sír: veretes csizma, 25. sír: gyöngydíszes süveg, veretes kantár), gyermekek (21., 22., 24., 28., 48. sír) és szolgák (23., 26., 44., 46. sír) temetkezései láttak napvilágot.

Hasonló a helyzet a 41. sír (veretes tarsoly, szablya) esetében is. Körülötte női (32., 40.) és gyermek (17., 31., 39., 42.) sírok feküdtek. A harcosok e csoportoktól délre (14., 18-20. sír) és északra (33-36., 63. sír) leltek nyugvóhelyet. Talán egy megkezdett, de valami miatt „férfi nélkül maradt” csoportot jeleznek a 45., 47., 72. és 73. sírokba temetett igen rangos nők. Sírjaik a temető használatának utolsó fázisára datálhatók. A temető északi peremén kizárólag igen szerény mellékletű sírokat találtunk (64-71.)

E tömb emlékanyagából – mint már említettük – hiányoztak a pénzek és a rozettás lószerszámveretek. A rangosabb nők ehelyett levéalakú veretekkel ékesített kantárt használtak (25., 47. sír). Viseletükben feltűnnek a lemezes hajfonatkorongok (47., 72. sír), az elhegyesedő végű huzal-, valamint pödrott végű karperecek (32., 72., 73. sír). Csizmájukat egyszerű félgömbfejú ezüst szegecsekkel díszítik. Az előzőnél itt jóval több az egyszerű mellékletű, vagy épp melléklet nélküli, s a gyermek sír (ez utóbbi magyarázható azzal, hogy a domboldalon, ami kevésbé kopott, mint a tető, jobban megmaradtak a kevésbé mélyre hantolt gyermek sírok is).

⁹ Vörös István 1988.

A férfiak felszerelésében, fegyverzetében nem tudunk különbséget kimutatni (legfeljebb a díszes szablyák hiánya lehet az). Sírrablással e csoportoknál nem találkoztunk.

Bár a folyamatban lévő antropológiai vizsgálatok még némiképp módosíthatják eredményeinket, a leletanyag alapján úgy tűnik, hogy a temető használatát az első tömb népessége kezdte meg. A sírok elhelyezkedésén túl erre utal az a tény is, hogy zömmel innen kerültek elő az archaikus, talán még Etelközben készült tárgyak: A 11. sír veretes tarsolya (3. kép) és szaltovói típusú, markolatlütüskés szablyája (4. kép), valamint a 49. sír csótárdíszje (5. kép). A temető északi peremén összezsúfolódtott második tömb népessége mindenesetre nem sokkal később, talán már a 10. század második-harmadik évtizedében melléjük telepedhetett, s a továbbiakban egymás mellett, egymással párhuzamosan használták a temetkezési helyet. Utóbbiak talán még kissé tovább is, halványan talán erre utalnak a 10. század közepe tájára keltezhető tárgyak, mint pl. a 73. sír pödrott végű karperece.¹⁰ Úgy vélem, ugyanerre az időszakra datálhatjuk a 47. sír poncolt, lemezes, mitikus állatalakot ábrázoló hajfonatkorong-párját is.¹¹ Mint már említettem, a férfiak viselete, fegyverzete teljesen egységes, s a női viselet eltérései is csupán árnyalatnyiak. Ez a két népesség temetőn belüli szétválasztásához elegendő, eltérő eredetük feltételezéséhez azonban semmiképp sem.

Az bizonyosnak tűnik, hogy a temetőben mindenkinek megvolt az előre kijelölt helye. A rangos férfiak temetkezését körülvevő női, gyermek és szolgasírok alapján azonban úgy vélem, nem sírsorokkal, hanem – esetleg több sort magukba foglaló – *sírcsoportokkal* kell számolnunk.¹² A férfi (harcos!) sírok túlsúlya már sejteti, hogy tisztán vérségi alapon szerveződött közösségről itt nem nagyon lehet szó. Ezt még alátámasztja az is, hogy a női sírok döntő többsége két rétegbe – előkelő, gazdag mellékletűek és szolgák – sorolható, s alig találunk olyanokat, akik e kettő között állnának, s a közrendű harcosok mellé illenének.

A 19 síros, egyetlen sorból álló karosi III. temetőben szintén a sor északi vége felé helyezkedett el a 11. (vezéri) sír. (2. kép) A „bal szárnyon” csak néhány szegényes mellékletű férfi, női és gyermek temetkezést figyelhettünk meg. Az ifjas, tegezés, bal-tás harcosok a sor középső harmadában, jórészt egymás mellett nyugodtak (14., 13.,

¹⁰ E tárgyat kutatásunk Szőke Béla 1962. 95-96. nyomán a 10. század utolsó harmadára keltezi, véleményét átvette Fodor István 1973. 34. is. Ha e datálást kissé késeinek tarthatjuk is, valószínű, hogy használatukkal csak a 10. század második harmadától számolhatunk. Pödrott végű karperec felbukkan a bezdédi temetőben is: Jósa András 1896. 405-406. A keltezés kései voltát megkérdőjelezi Dienes István 1964. 37. a karancslapujtői és az orosházi I. temető kapcsán. Az utóbbiban ilyen karperec Provance-i Hugó és II. Lot-hár pénzével együtt került elő (931-47). Aldebrő-Mocsáros 20. sírjában Provance-i Hugó (926-45) érméjének társaságában látott napvilágot. Ugyanitt a 13. sírban vékony, sodrott, spirális végű karpereccel együtt szerepel: Szabó János Győző 1963. 105-106; az utóbbi datálásáról Szabó János Győző 1978-79. 64-67. A szeged-bojárhalmi sírban kigyófejes karperec is volt a pödrott végű mellett. Az említett karperec típusok nem jellemzők a honfoglalók első generációjának leletanyagára. A pödrott végű pántkarperecek kronológiája kidolgozásra vár.

¹¹ Révész László 1989-90. 22-51. E tárgy legjobb párhuzamaiként az aldebrő-mocsárosi temető 20. sírjában előkerült hajfonatkorongok szolgálnak (közöletlen, Szabó J. Gy. ásatása). Lásd 10. j. Pödrott végű karperec kísérte a karosi III. temető 5. sírjának hasonló korongját is. (Közöletlen, a szerző ásatása) A tárgy típus feldolgozását egy következő munkámban szeretném elvégezni.

¹² A gyermeksírok a bashalmi I. temetőben is a sírsortól nyugatra vannak: Dienes István 1956. 245-278., a sándorfalvi temetőben annak délnyugati részén: Fodor István 1985. 17., az algyői temetőben a női sírok délről, keletről és északról fogják karéjba a férfisírokat: Kürti Béla 1983. 323-347.

3., 4., 8. 10. sírok). Közéjük ékelődött a néhány rangosabb, hajfonatkoronggal (5. sír), kaftánveretekkel, veretes csizmával és karperecekkkel (6., 9. sír) felékesített női sír. A sort délen két szegényes temetkezés zárja (1. sír: egyetlen füles gombbal, 12. sír: lovas temetkezés, egyéb melléklet nélkül, lószerszáma sincs). A vezéren kívül a harcosok közül a 2. sírban nyugvó emelkedhetett ki, bronz veretes övével. Sajnos, a temető értékelését megnehezíti, hogy a sírok egy részét a szántás erősen bolygatta (2., 3-5., 10. sír). Áldozatul eshetett annak a temető legrangosabb női sírja is; erre utal a terepbejárás során, a szántásban lelt rozettás lószerszámveret.

A férfisírok túlnyomó többsége miatt, úgy vélem, nagycsaládi temetőről ezúttal sem lehet szó. Datálása megegyezik a II. temetőével, mindkettőt azonos időben, a X. század első felében használták. Leletanyaga a II. temető mindkét csoportjával mutat összefüggéseket. Az elsővel a vezéri sír köti össze: mindkét főnököt szinte egyenruhaszerűen azonos rangjelző tárgyakkal, s rítus szerint (a bal kar mellé, hegyével a koponya felé helyezett szablya) helyezték örök nyugalomra. Övkészletének csatja azonos öntőmintából került ki azzal, melyet a II/61. sírban találtunk. A II. temető második csoportjával az 5. sír köti össze: állatalakos hajfonatkorongját (párhuzama a II/47. sírban) pödrött végű karpereccel együtt figyelhettük meg. Pénz itt sem volt a sírokban, viszonylag magas a baltás temetkezések aránya: 19 sírből három, annyi, mint a II. temető 73 sírjából összesen.

A karosi temetők leletanyaguk, temetőszerkezetük alapján beleillenek abba a szabolcsi-zempléni körbe, amelynek segítségével *László Gyula* – a bezdédi, eperjeskei, kenézlii temetők elemzésével – megalkotta nagycsalád-elméletét.¹³ Ezt a feltevést az elmúlt években többen kritikával illették.¹⁴ A karosi feltárások nyomán lehetőségünk nyílt e régebbi lelőhelyek kritikai vizsgálatára. Erre már csak azért is szükség van, mert nagyrésztük jószándékú amatőrök munkája nyomán s nem szakszerű régészeti feltárás eredményeként látott napvilágot.¹⁵ Kutatóárkaikat mértani rend szerint húzták, azt feltételezve, hogy a sírsorok kb. három méternyire vannak egymástól.¹⁶ Ezáltal – ha, mint láttuk, nem sírsorokkal, hanem sírcsoportokkal számolunk – jónéhány temetkezés, főként a gyereksírok maradhattak a földben. Ugyanez lehetett az eredménye annak is, hogy a legszélső síroktól 5-8 méternél távolabb nem ástak, ekkora üres felület számukra már a temető végét jelezte. S ami legalább ilyen fontos; soha nem kutatták át a lelőhelyükkel szomszédos dombokat. Ma már tudjuk, hogy ez elengedhetetlen. Természetesen tudomásul kell vennünk, hogy elődeink anyagi lehetőségei is végesek voltak, nemegyszer a helyi földbirtokos anyagi és erkölcsi jóindulatára voltak utalva. Lelkesedésükért és ügybuzgalmukért tisztelet illeti őket, csakúgy, mint a töredékes adatokból dolgozni kénytelen *László Gyulát*. Ez azonban nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy az új adatok fényében munkájukat a szükséges kritikával szemléljük. Gondot jelent az is, hogy *László Gy.* – az egész honfoglalás kori leletanyagra vonatkoztatott – megjegyzéseit egy meghatározott földrajzi egység területéről

¹³ *László Gyula* 1944. 125-165.

¹⁴ *Dienes István* 1972. 11-26; *Bakay Kornél* 1978. 166-167.

¹⁵ E hiányosságokra már *László Gyula* 1944. 125. is felhívta a figyelmet.

¹⁶ *Jósa András* 1896. 387., *Jósa András* 1914. 306., *Kiss Lajos* 1920-22. 42-55.

vette.¹⁷ Napjainkra már egyre világosabbá válik, hogy a szabolcsi-zempléni leletanyag részben eltér a Kárpát-medence többi részén felleltől, s annak tanúságait nem szabad automatikusan rávetíteni más régiók temetőire.¹⁸ Alábbi megjegyzéseink nem helyettesíthetik e temetők szükségessé vált újbóli értékelését, csupán néhány, témánk szempontjából fontos momentumra szeretnénk felhívni a figyelmet, főként a nemek meghatározása körüli bizonytalanságra.

A 18 síros bezdédi temető esetében (a sírok itt egyetlen sorba rendeződtek) komoly buktatókat rejt magában az a tény, hogy *László Gy.* a nemek megállapítását kizárólag a mellékletek alapján volt kénytelen elvégezni.¹⁹ (6. kép 1)

A temető *bal szárnyához* sorolt, útépités során megbolygatott *1. sírból* csak lószerszám került elő. Ez nem feltétlen jelez férfisírt. A lábaknál lévő egyetlen öv (?) veret tartozhatott a kantárhoz is, mint pl. a karosi III/6., biztosan női sír esetében láthatjuk. A *2. sírban* talált gyöngyök, kis ezüst veretek inkább női sírra utalnak. A *Jósa A.* által leírt vastöredékeket²⁰ *László Gy.* tegezként értelmezi,²¹ hiányoznak viszont a nyílhegyek. Üresen eltemetett tegezt honfoglalás kori leletanyagból nem ismerünk. Az *5. és a 6. sír* nemét mellékleteik alapján (lószerszám, ill. az utóbbinál egy kova és egyetlen nyílhegy) ugyancsak nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani.

A *jobb szárny* 11. sírja szolgát rejthetett, néhány vastöredéke és egyetlen bronz hajkarikája alapján. Neme szintén bizonytalan. A leggazdagabb női sír a 16., hasonló kerek veretekkel díszített ruhában temették el a halottat, mint a zempléni vezért.²² *László Gy.* rendszere szerint azonban helye nem a sírsor legszélén, hanem a tarsolylemez 8. sír mellett lenne!

A bal szárny valóban gazdagabb, mint a jobb, de ezt a „gazdagságot” a – zömmel valóban szerény mellékletű nőkhöz képest – a férfisírokba helyezett fegyverek adják. Valójában csak a tarsolylemez, gyűrűs 8. sír és a veretes övvel elhantolt 3. sír emelkedik ki a többiek közül. *László Gy.* számára a férfi és női sírok egymáshoz sorolásánál, a „házaspárok” kialakításánál gondot jelentett a férfiak döntő túlsúlya. Ezt úgy hidalta át, hogy az 5., 6., 7. és 17. sírt serdülő gyermeknek határozta meg.²³ Az első kettő neme, mint láttuk, mellékleteik alapján bizonyosan nem dönthető el. A 7. sírről pedig *Jósa* világosan leírja: „... az állkapocsban csak két odvas fog volt, amely körülmény előrehaladott korra enged következtetni.” A párok kialakításánál nem jutott szerep a 3. (veretes öves) sírnak sem. *László Gy.* ezt azzal oldotta fel, hogy amúgy is

¹⁷ A keceli, hencidai, bojárhalmi, gádorosi leletek részletes elemzését nem is készítette el, bennük a nagycsaládi rendszert nem sikerült kimutatnia.

¹⁸ Dienes István 1961. 133., Révész László 1990. a.

¹⁹ László Gyula 1944. 128-133., a temető első ismertetése: Jósa András 1896. 385-412.

²⁰ Jósa András 1896. 390.

²¹ László Gyula 1944. 129-130.

²² Jósa András 1896. 408-409; V. Budinsky - Krička - Fettich, Nándor 1973. 170-173.

²³ László Gyula 1944. 132-136. - Szakirodalmunk a bezdédi temetőt (főként az aranyozott vörösréz tarsolylemez alapján) egyik legkorábbi honfoglalás kori emléktárgyunknak tartja. A 14. sír pödrött végű karperece és a 15. sír sodrott lábperece alapján azonban valószínű, hogy használata a X. sz. második harmadáig nyúlik, L. 10. j. Ugyancsak a 14. sírban olyan ovális fejű, csillaggal díszített gyűrű volt, amely köznépi temetőinkből ismert. Szőke Béla 1962. 63-65. szerint kialakulási helye Dél-Oroszország, s a honfoglaló magyar köznéppel jelent meg a Kárpát-medencében. Használatát a X. sz. első kétharmadára teszi. Rangos temetőinkre nem jellemző.

eltér a temető többi sírjától, mert csak e mellett volt edény. Holott ez inkább a fokozott figyelmet, megkülönböztetést jelzi. E temetkezés kilóg az „egyenletesen fogyó nyilak” sorából is 6 nyilával.

A nyílhegyek számának pontos szerepét sajnos még most sem ismerjük. A régi anyag vizsgálata fokozott óvatosságot kíván, mert akkoriban még a tegezsek létét sem ismerték fel, s vas merevítőik kiszélesedő végét gyakran vélték az ásatók nyílcsúcának.²⁴ Másrészt úgy vélem: a nyilak száma semmiképpen sem jelez olyan merev rangsort, mint eddig hittük: a karosi II. temető vezéri sírjában pl. kevesebb nyílcsúc volt (11 db), mint a nem messze tőle előkerült 60. sír fjas-tegezes harcosának, akit 13 nyílcsúccsal bocsátottak a túlvilági útra.

Még egy gondolat erejéig a rangsornál maradva: úgy vélem, módosításra szorul az a nézet is, mely szerint szablya a legelőkelőbb és a legkisebb rangú férfiúnak járt volna.²⁵ Hogy a legrangosabbak mellett minden rangjelző tárgyat és fegyvert együtt találunk (1. a vezéri sírok), az, úgy gondolom, magától értetődik. A többiekénél azonban – jelen esetben Bezdéden, de más temetőkben (Karos!) is – *a szablyák és a veretes övek szigorúan kikerülnek egymást. Még azoknak a szablyásoknak sincs veretes öve, akik veretekkel ékesített tarsolyt kaptak.*²⁶ Néhány kivételtől eltekintve tehát a következő összeállításban szerepelnek a rangjelző tárgyak és fegyverek a Felső-Tisza vidékén:

- veretes öv, íjtegez, tarsolylemez, szablya, íj, tegez
- veretes öv, íj, tegez
- szablya, veretes tarsoly, íj, tegez
- szablya, íj, tegez

A bezdédi temető részlegesen feltárt voltára a gyermeksírok hiánya is felhívja a figyelmet. S végezetül: *Dienes I.* arról tudósít, hogy a *Jósa A.* által feltárt síroktól ÉNy-ra kb. 500 méterre körte alakú kengyel került elő a homokbányából. Ez feltehetőleg a bezdédi II. temető helyét jelzi, melynek ismerete nélkül az előző értékelése sem lehet teljes. (6. kép 2)

A bezdédinél is rosszabb a helyzet *Eperjeskén*.²⁷ (7. kép 1-2) A nyolcsíros temetőrészletben egyetlen bizonyosan női sír sincs! A feltételeken nőként meghatározott temetkezések közül az 1. sírban csak lószerszám volt, a 4. melléklet nélküli, a 7. sír mellett pedig csak egy hajkarikát leltek. Gyermeksírra itt sem bukkantak. A *Kiss L.* által teljesen átkutatottnak vélt lelőhelyen 1925-ben újabb sír került elő.²⁸ E néhány síros töredék tehát, mint temető értékelhetetlen. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk: Eperjeskén egy laza szerkezetű nagyobb temető pusztult el, hasonló, mint a karosi II. temető. Megmaradt részletében annyiban még hasonlít is rá, hogy a kiemelkedő rangú vezetőket (2. és 3. sír) itt is igen szegényes temetkezések övezik. (E jelenség egyébként Bezdéden is megfigyelhető: a rangos 8. sírt közrefogják a temető szinte legszegényesebb sírjai, a 17., 5-7., 11. sírok).

²⁴ Révész László 1985. 38., további irodalommal.

²⁵ László Gyula 1944. 163.

²⁶ Révész László 1989.

²⁷ Kiss Lajos 1920-22. 42-55., László Gyula 1944. 134-138.

²⁸ Kiss Lajos 1933-34. 215-220.

A Kenézli I. temető 25 sírját Jósa A. tárta fel 1913-ban.²⁹ Közülük nyolc harcos sírja, kilenc melléklet nélküli. (8. kép 1-2) Ez utóbbiakat László Gy. kivétel nélkül bizonytalan női sírként értékeli, csakúgy, mint a néhány nem jellegzetes tárggyal ellátott temetkezést (1. sír: lószerszám, 13. sír: kés, 12. sír: lószerszám, 20. sír: ezüst lemez, 22. sír: két szegecs). Biztosan női sírként mindössze három(!) temetkezés fogadható el: A 19. sírban veretes csizma³⁰ és 71 db gyöngyszem volt; a 23. sírban pedig gömbsorcüngős fülbevaló és veretes csizma. Inkább női sírnak tarthatjuk viszont a László Gy. által férfiként meghatározott 7. sírt, pántkarperce, gömbsorcüngős fülbevalói alapján.³¹

A fentiek alapján úgy vélem, e temető részletes elemzésre nem alkalmas. A melléklet nélküli, vagy egy-két tárggyal ellátott sírok nemét ma már – antropológiai vizsgálatok híján – nem lehet megállapítani, így az esetleges nagycsaládi rendszerre vonatkozó megállapítások is komoly bizonyíték híján állanak. A férfisírokban levő rangjelző tárgyak és fegyverek megoszlása e lelőhelyen is a már bemutatott rendszert követi. A rangos férfiakat itt is szolgasírok övezik, csakúgy, mint a töredékes leletanyaga alapján is a vezéri sírok közé sorolható 3. sírt.³²

A gyermeksírok hiányán túl több adat is arra utal, hogy e temetőnek csak töredékét ismerjük. A Jósa A. által említett út alatt, mely a temetkezések két csoportját elválasztja egymástól, további sírsor(ok) rejtőzhet(nek). Az elmúlt hónapban Kenézlőn hitelesítő ásatást végeztem Kovács Lászlóval együtt. Kiderült, hogy a Jósa A. által kutatott dombon – ahol Kiss L. 1915-ben hiába ásott további sírok után³³ 1919-20-ban a helyi földbirtokos, Szalay G. is feltárt legalább nyolc sírt.³⁴ Közülük az egyik lovas volt, adatközlőnk elbeszélése szerint tarsollyal. Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy a kenézli I. temető szerkezetében és sírszámában hasonló lehetett a karosi II. temetőhöz.

A kenézli II. temetőt Fettich Nándor tárta fel 1927-30. között. Néhány sírjára hitelesítő ásatásunk során ráakadtunk, az előző lelőhelytől északra kb. 150 méterre. A feltárt részletet sikerült is beazonosítanunk, mert az ásató a 46. sír egyik övveretét a sírban felejtette, a lócsontokat pedig minden esetben a helyükön hagyta.³⁵ Ennek nyomán a szakirodalomban hosszú ideig vitatott két kérdés megoldottnak tűnik:

– László Gyulának igaza volt abban, hogy Fettich eredeti publikációjában a temető térképét 180 fokkal megfordítva közölte, a sírok rendjét ezzel felcserélve. (9. kép)

– Az is bizonyossá vált, hogy – mint Dienes I. sejtette – két különálló temetőről van szó, s Fettich nem Jósa A. temetőjének egy újabb sorát tárta fel.

²⁹ Jósa András 1914. 304-340., László Gyula 1944. 138-143.

³⁰ Közvetlen párhuzamát a karosi II. temető 56. sírjában tártam fel. Jósa A. szerint a „... díszítések legtöbbje a jobb lábon és a bal kézen csaknem egy rakásban találtatott.” i.m. 328. Hasonló jelenséget figyeltünk meg a karosi II. temető 27., 53. és 56. sírjában is. Nem elképzelhetetlen, hogy a temetés során – hitvilági okokból – az egyik csizmát lehúzták, s az elhunyt mellé tették.

³¹ László Gyula 1944. 10. képen tegeztt rekonstruál e sírban. Jósa András 1914. 309-10. csak említi, de még rajzon sem közli e vastöredékeket.

³² Révész László 1990., 1990. a.

³³ Dienes István 1964. 83-87.

³⁴ Az ásatások hajdani résztvevője, a 86 éves Perjés Gábor a helyszínen is azonosította az egykori kutatások pontos helyét. Az előkerült sírokról – melyek Szalayék kenézlii magángyűjteményébe kerültek – az ő elbeszéléséből értesültünk.

³⁵ Fettich Nándor 1931. 78-113.

Ez esetben megbízható a nemek meghatározása, hiszen *Fettich* ásatásán részt vett az antropológus *Bartucz Lajos* is. E szerint a 12 férfi mellett 9 nő, s 2 gyerek nyugodott, 3 váz nemét nem tudták meghatározni. E temetőben csak öt szegényesebb sír volt, s a nők viselete is gazdagabb volt nemesfémekben az előzőben találtaknál. Hogy a feltárás teljes-e, azt csak a folytatódó hitelesítő ásatás fogja eldönteni. A vélhetően legrangosabb női sír viszont áldozatul esett a szántásnak.³⁶ Feltűnő a nyitott végű huzalkarpercecek viszonylag nagy száma. Sajnálatos ugyanakkor, hogy az ásatások során előkerült 6 edény mindmáig közöletlen.

A két temető egykorúságához aligha férhet kétség, mindkettőt a X. század első kétharmadában használhatták. A rangos férfisírok megoszlása is egyenletes (I. temető: 2 tarsolylemez, 6 övgarnitúra, 3 szablya; II. temető: 1 tarsolylemez, 6 veretes öv, 1 szablya), a legelőkelőbb, vezéri sír az I. temetőben látott napvilágot. A társadalmi különbségek ott jóval nagyobbak, mint a második temetőben, ahol csak 5 szegényesebb sír volt.

Sajnos Zemplén megyében még rosszabb a helyzet, mint a szabolcsi temetők esetében. A két, teljesen feltárt karosi temető kivételével szerkezetében is értékelhető leőhelyünk szinte nincs is.

Bodrogszerdahelyen³⁷ egy vélhetően nagyobb temető 9 síros töredéke látott csak napvilágot. 1937-ben J. Neustupny tárt fel ugyanitt két, nagyobb részét mindmáig közöletlen sírt.³⁸ Az egyikben rangos nő nyugodhatott, erről tanúskodnak a rombusz alakú ingnyakdíszek s a rozettás lószerszámdíszek, valamint egy csótártöredék.³⁹ A másik rangos férfi mellékleteit rejtette, s még töredékeiből is kiténik, leggazdagabb férfisírajaink egyikéről van szó.⁴⁰ Erről tanúskodik ezüst veretes pompás lószerszáma. Kantárján lehettek a gyöngykeretes, szívalakú veretek,⁴¹ a far- és sügyhámmon pedig a palmettás, különböző méretű sügyelődíszek, s talán a kerek forgó griff-fejes díszítmények (ez utóbbiak tartozhattak a női lószerszámmal is). Feltehetőleg a részben függesztőfüllel ellátott veretek tartoztak övgarnitúrájához. A függesztőveret s a kettős csat alapján a sírban készenléti íjtartó tegez is volt. Erről tanúskodnak a különböző mintájú téglalap alakú, s háromágú levéldíszes ékítmények, valamint ide sorolhatjuk a rozettás és a félgömbfejű szegecseket is.⁴² A többi kisebb méretű levél alakú veret az íj- és a nyíltegez, valamint a tarsoly függesztőszíján helyezkedhetett el.⁴³ Csak sajnálhatjuk, hogy e – mégoly töredékes – leletegyüttes teljes közlése mindmáig nem tör-

³⁶ Fettich Nándor 78-79. 1931.

³⁷ Erdélyi István 1961. 17-30.

³⁸ Erdélyi István 1961. 17-18., I. tábla, további irodalommal.

³⁹ Talán hasonló csótár lehetett, mint amelyet a karosi II. temető 49. sírjában feltártunk: Révész László 1989-90. 22-51.

⁴⁰ J. Neustupny „feltárásának” színvonalára jellemző, hogy az általa kiásott két sír szétszórt veretei közül jónéhányra 1941-ben, az újabb ásatás során bukkantak rá: Erdélyi István 1961. 27., VIII. t. 8-13.

⁴¹ Erdélyi István 1961. I. tábla 1. kép alsó sor, balról az 1. oszlop. E veretek párhuzamai: Karos II/61. sír (itt övveretekként) és Geszteréden: Kiss Lajos 1938. VIII. t. 1-15.

⁴² Párhuzamaik Eperjeske, 2. és 3. sír: Kiss Lajos 1920-22. 44-47., 5., 11. kép; Karos-Eperjesszög III. temető 11. sír: Révész László 1990. b.

⁴³ Az egyik veret párhuzama a karosi II/29. sír tarsolylemezének a függesztőszíján került elő. E veret típus összegyűjtése H. Tóth Elvira 1976. 141-184.

tént meg. Úgy vélem, Bodrogszerdahelyen is egy, a karosi II. temetőhöz hasonló lelőhellyel számolhatunk. Teljes feltárása komoly nyeresége lenne e korszak kutatásának.

Még ennyit sem tudunk a szőlőtelepítés során teljesen elpusztított bodrogvécsi temetőről.⁴⁴ A megmentett leletek – köztük egy pompás tarsolylemez – több tucat gazdag sír megsemmisítéséről tanúskodnak. A lelőhely temetőként értékelhetetlen.

Mindössze 8 sír maradt ránk a homokbányászással tönkretett kisdobrai temetőből, igaz, *Dókus Gy.* leírása alapján itt legalább a hozzávetőleges temetőterképet elkészíthetjük.⁴⁵ (10. kép) E szerint központi helyen egy veretes övvel, tegezzel, lóval elhantolt férfi nyugodott. Tőle nyugatra 4 szerényebb mellékletű, ló nélküli sír látott napvilágot (3 férfi, 1 nő), keletre egy szablyás, baltás lovas férfi, egy közepesen felkészített nő (2 hajkarika, 2 kisméretű kettős csüngő, 2 huzalkarperec, 9 dirhem, ló, lószerszám) s egy magányos koponya edénnyel és sodrott nyakperecsel. Hogy e temető is több sírt tartalmazott eredetileg, arról a szórványként előkerült 3 kengyel és szablyatöredék tanúskodik.

A nagykövesdi lelőhely pusztulásáról a földön heverő ember- és lócsontok, szablya, lószerszám és verettöredékek tanúskodtak.⁴⁶

Sárospatak határából két temetőről is van tudomásunk, a Baksa-homoki részben, illetve az Apró-homoki, mely teljesen elpusztult.⁴⁷

Rangos temető hírnöke lehet a szőlőrigolózás során napvilágot látott szinyéri sír (rozettás lószerszámveretek, pántkarperec, zabla), környékének részletes átkutatása a mai napig nem történt meg.⁴⁸ Hasonló a sorsa a szakirodalomban jól ismert, vezéri sírt is rejtő tarcali lelőhelynek.⁴⁹ A sort folytathatjuk Tiszatardos, Zalkod, Zemplénagárd⁵⁰ leleteivel.

E futólagos áttekintés is meggyőzhet bennünket arról, hogy X. századi emlékeink kutatása – másfél évszázaddal a honfoglaláskori leletek közzétételének kezdete után – még mindig gyermekcipőben jár. Ha feltételezésünk igaz, s a Felső-Tisza vidékén egymástól néhány száz méternyire fekvő, két-három temetőből álló temetőcsoportokkal kell számolnunk, a helyzet még rosszabb: egyetlen ilyen, teljesen feltárt egységgel sem rendelkezünk, a karosi temetőket is beleértve. Így aztán minden értékelési kísérlet komoly nehézségekkel jár. Ezt csak fokozza, hogy a már előkerült sírok, temetőtöredékek közzététele is egyre késik.

Úgy vélem azonban, néhány következtetés e csekély forrásbázisból is levonható. Kutatásunk már közel száz éve felfigyelt arra, hogy a tárgyalt terület honfoglalás kori leletei sok vonásukban eltérnek a Kárpát-medence más régióiban feltártaktól. A jelenség kielégítő magyarázatával mind a régészet, mind a történettudomány napjainkig

⁴⁴ Szendrei János 1898. 7-14., *Dókus Gyula* 1900. 39-46.

⁴⁵ *Dókus Gyula*, i. m. 52-60.

⁴⁶ Uo. 50-52.

⁴⁷ Szendrei János 1903. 303-304., Kalicz Nándor 1957. 167-169.

⁴⁸ Hampel József 1907. 144-145.

⁴⁹ Jósa András 1895. 75-76.

⁵⁰ Tiszatardos: Fehér Géza - Éry Kinga - Kralovánszky Alán 1962. 80., Zalkod: Jósa András 1914. 178., Kiss Lajos 1933-34. 217-18., Zemplénagárd: Hampel József 1907. 100.

adós.⁵¹ Miután más dolgozataimban már részletesebben kifejtettem e kérdésre vonatkozó nézeteimet,⁵² e lapokon azoknak csak rövid összegzését adom. Véleményem szerint e temetőekben a férfisírok magas aránya, a harcosok túlsúlya nem vérségi alapon, hanem mesterséges szervezés útján jött létre. Úgy vélem, bennük láthatjuk a 10. század első fele magyar nagyfejedelmei kíséretének tagjait. Kisebb-nagyobb rangú vezetőik a már említett rangjelző tárgyakkal (szigorú rend szerint!) ellátott vitézek lehetnek, főnökeik pedig azok az előkelők, akiknek sírjai Zemplénben, Bodrogszerdahelyen, Karoson, Kenézlőn, Tarcalon, Rakamazon, Geszteréden és Eperjeskén láttak napvilágot. Rangjelző tárgyaik közé tartoztak az ezüst veretes övek, arany- vagy ezüst veretes szablyák, esetenként a tarsolylemez, a díszes lószerszám. Újabban sikerült rekonstruálni a szintén hatalmi jelvénynek számító készenléti fjtartó tegezeket, melyeken a kündü jelét, a napszimbólumot hordták. A hitelesen megfigyelt vezéri sírok, de még a kisebb rangú vezetők temetési szokásai is részletetekbe menő egységet mutatnak: szablyájukat megfordítva, hegyével a koponya felé helyzeték bal karjuk mellé, s övüket vagy lecsatolták, vagy lelógó végét hajtották vissza a bal felkar mellé.⁵³ E vezéri sírokhoz hasonlóak a Kárpát-medence más részein nem bukkannak fel. A bennük nyugvók a fejedelem szabolcsi-zempléni udvarában éltek, s központi szállásaik is ott lehettek. A temetőkből, melyek magukba fogadták hamvaikat, előkerültek asszonyaik, gyermekeik, házi szolgálók, s az őket kísérő – helyzetüknél fogva többnyire nőtlen – harcosok is. A nők s a közrendű harcosok viselete, fegyverzete is éppoly egységes, mint vezetőiké. Ez mindenképpen ellene mond a katonai kíséret heterogén voltáról vallott elképzeléseknek. Ez igaz lehetett a 10. sz. végén – 11. század elején, de a történeti forrásokból ismert képet automatikusan visszavetíteni a honfoglalást követő évtizedekre, úgy tűnik, nem lehet.

Amennyiben e temetők valóban a fejedelmek katonai kíséretét rejtik, bennük aligha számolhatunk nagycsaládokkal. Ez esetben azt kellene ugyanis feltételeznünk, hogy a fejedelmi hatalom bázisa néhány tucat, vérségi alapon szerveződött közösség volt. Hatalmát ez jelképpé, ingataggá tette volna, s ennek feltételezésére nincs semmi okunk. A jól szervezett, egy kézben tartott kalandozó hadjáratok ennek épp az ellenkezőjét bizonyítják.⁵⁴

S végezetül bizonyisággként szolgálhat erre e temetők 10. század közepén történő hirtelen felhagyása. Ennek pontos okát ma még nem ismerjük, a tény azonban vitathatatlan. Miután alig valamit tudunk a 10. századi Kárpát-medence belső hatalmi viszonyairól, nem elképzelhetetlen: Az Árpád-család azon ága, mely addig a hatalmat birtokolta, valamilyen ok miatt (a kalandozások során elszenvedett vereségek, s hadere-

⁵¹ A századfordulón a honfoglalás útvonalához próbálták kötni e leleteket. Jósa András 1901. 129-131., 161-164., majd a trónvárományosok itteni szálláshelyéhez, erről legutóbb Dienes István 1986. 92-114. E hagyatékot Mesterházy Károly még néhány éve is a kabarokhoz kötötte: 1980. 36-39. A kabarkérdésről összefoglalóan L. Fodor István 1986. 99-114.

⁵² Révész László 1990. a., Révész László 1990.

⁵³ A karosi II/52. és III/11. sír mellett volt ilyen helyzetben a szablya és az öv is. Ugyanígy feküdt a szablya és az öv a zempléni sírban: V. Budinsky-Kricka - Fettich Nándor 1973., a veretes öv pedig a kenézlői 10., 11., 16. sírban: Jósa András 1914. 312., 318., 324. a kenézlői II. temető 46. és az 50. sírban: Fettich Nándor 1931. 96., 100., a bashalmi I. temető 10. sírjában: Dienes István, 1956. 248.

⁵⁴ Györffy György 1984. 651-716.

jük meggyengülése?) alulmaradt a család egy másik ágával szemben, s ennek eredménye kíséretük széttelepítése lett.

A helyükre kerülő új népességről, ha lehet, még kevesebbet tudunk. Területünk nagyszámú kétélű kardos sírja közül⁵⁵ egyet sem tárt fel régész, nem is szólva temetőikről, melyekben előbukkannak. Ugyanez mondható el a X. sz. 2. felében kezdődő köznépi temetőkről is.⁵⁶ Az új telepések a jelek szerint nem folytatják elődeik felhagyott temetőit, s részben új szállásokat nyitnak.⁵⁷

IRODALOM

Bakay Kornél

1965 Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseire. Dunántúli Dolgozatok 1. Pécs

1978 Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. StCom. 6

Budinsky-Krička, Vojtech – Fettich, Nándor

1973 Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Bratislava

Dienes István

1956 Un cimetière de Hongrois conquérants á Bashalom. Acta ArchHung VII. 245-273.

1961 Honfoglaló magyarok. in: A kisvárdai vár története. Szerk. Éri I., Kisvárdai 95-196.

1964 A karancslapujtői honfoglalás kori őv és mordvínföldi hasonmása. ArchÉrt 91. 18-40.

1972 A honfoglaló magyarok. Budapest

1986 A felső-Tisza-vidék a X. században. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest 92-114.

Dókus Gyula

1900 Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. ArchÉrt 20. 39-61.

Erdélyi István

1961 A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) honfoglaláskori temető. JAMÉ 4-5. 17-30.

Fehér Géza - Éry Kinga - Kralovánszky Alán

1962 A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Rég. Tan. II. Budapest

Fettich Nándor

1931 Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. ArchÉrt 45. 48-112.

1937 A honfoglaló magyarság fémművészete. ArchHung. 21

Fodor István

1973 Honfoglaláskori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez. A sóshartyáni korongpár ArchÉrt 100. 32-41.

⁵⁵ Bakay Kornél 1965., Németh Péter 1975. 6-7. E dolgozatok a kétélű kardok megjelenését regisztrálják, s a fejedelmi hatalom megerősítéseként értelmezik. Joggal merülhet fel a kérdés: Miért nem a régi kíséretet fegyverzik fel modern fegyverekkel? Erre a válasz véleményem szerint a hatalomváltásban, s ehhez kapcsolódóan az új fegyveres kíséret betelepítésében keresendő.

⁵⁶ E területről újabban két hitelesen feltárt köznépi temetővel számolhatunk: Tiszaluc-Sarkadpusztán (Kovács László 1986. 218-223., valamint Ibrány-Esbóhalmon Rég.Füz. 1987. 72. Hogy a többi köznépi temetőtöredéknek van-e a 10. század elején kezdődő része, csak hitelesítő ásatásokkal lenne eldönthető.

⁵⁷ Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy ekkor lapátolták bele – elődeik iránti kegyeletől már nem megkötve – azok egyik temetőjét a szabolcsi földvár sáncába. Lásd erről Németh Péter 1973. 167-179.

- 1985 Honfoglaláskori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény) Acta Ant. et Arch. Suppl. V. Szeged.
- 1986 Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és Etnográfia 24. Debrecen 99-114.
- Györfly György**
1984 Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig. Magyarország története I. szerk. Székely György, Budapest 577-616.
- Hampel József**
1907 Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest
- H. Tóth Elvira**
1976 Az izsák-balázspusztai honfoglaláskori lovassír. Cumania 4. 141-184.
- Jósa András**
1895 A tarczali sírleletről. ArchÉrt 15. 75-76.
1896 A bezdédi honfoglaláskori temető. ArchÉrt 16. 385-412.
1901 Bereg-, Zemplén- és Szabolcsvármegyék jelentősége a honfoglalásban. Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez 7/5.
1914 Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. ArchÉrt 34. 69-184.
- Kalicz Nándor**
1957 A HOM ásátásai és leletei 1957-ben. HOMÉ 1. 166-169.
- Kiss Lajos**
1920-22 Eperjeskei honfoglaláskori temető. ArchÉrt 39. 42-55
1933-34 Honfoglaláskori leletek a Jósa-Múzeumban. Dolg. 9-10.
1938 A geszterédi honfoglaláskori sírlelet. ArchHung 24.
- Kovács László**
1986 A tiszaluc-sarkadpusztai (B.-A.-Z. megye) 11. századi magyar temető (Előzetes jelentés). ArchÉrt 111.
- Kürti Béla**
1978-79 Honfoglaláskori magyar temető Szeged-Algyőn (Előzetes beszámoló) MFMÉ. 323-347.
1983 Szeged története I. Szerk. Kristó Gyula, Szeged 221-274.
- László Gyula**
1944 A honfoglaló magyar nép élete. Budapest
- Mesterházy Károly**
1980 Nemzeti szervezeti és osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest
- Németh Péter**
1973 Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről (1969-1971) ArchÉrt 100. 167-179.
1975 Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárdai Vármúzeum kiadványai 5. Kisvárdai
- Révész László**
1985 Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. Acta Ant. et Arch. Suppl. 5. Szeged
1989 Honfoglalás kori veretes tarsolyok Karosról. EMÉ (sajtó alatt)
1989-90 Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásátásáról (1986-87) ArchÉrt 116-117. 22-51.
1990 Vezérek, harcosok, szolgák. Honfoglaláskori temetők Karoson in: Etelközből a Kárpát-medencébe. A honfoglalók legújabb leletei (Kiállítási katalógus) Debrecen
1990.a Honfoglalás- és államalapítás kori temetők Miskolc határában. in: Miskolc régészete. Szerk. Rémiás Tibor (Sajtó alatt.)
1990.b Készletléti újított tegezek a magyar honfoglaláskori sírokban. HOMÉ 28 (sajtó alatt)

Selmeczi László

1980 Der Landnahmezeitliche Fund von Kétpó. Acta ArchHung 32. 251-269.

Szabó János Győző

1963 A honfoglaláskori lemezes korongok viselete. EMÉ. 1. 95-117.

1978-79 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. EMÉ 16-17. 45-136.

Szendrei János

1989 A bodrogyécsi honfoglaláskori lelet. ArchÉrt 18. 7-14.

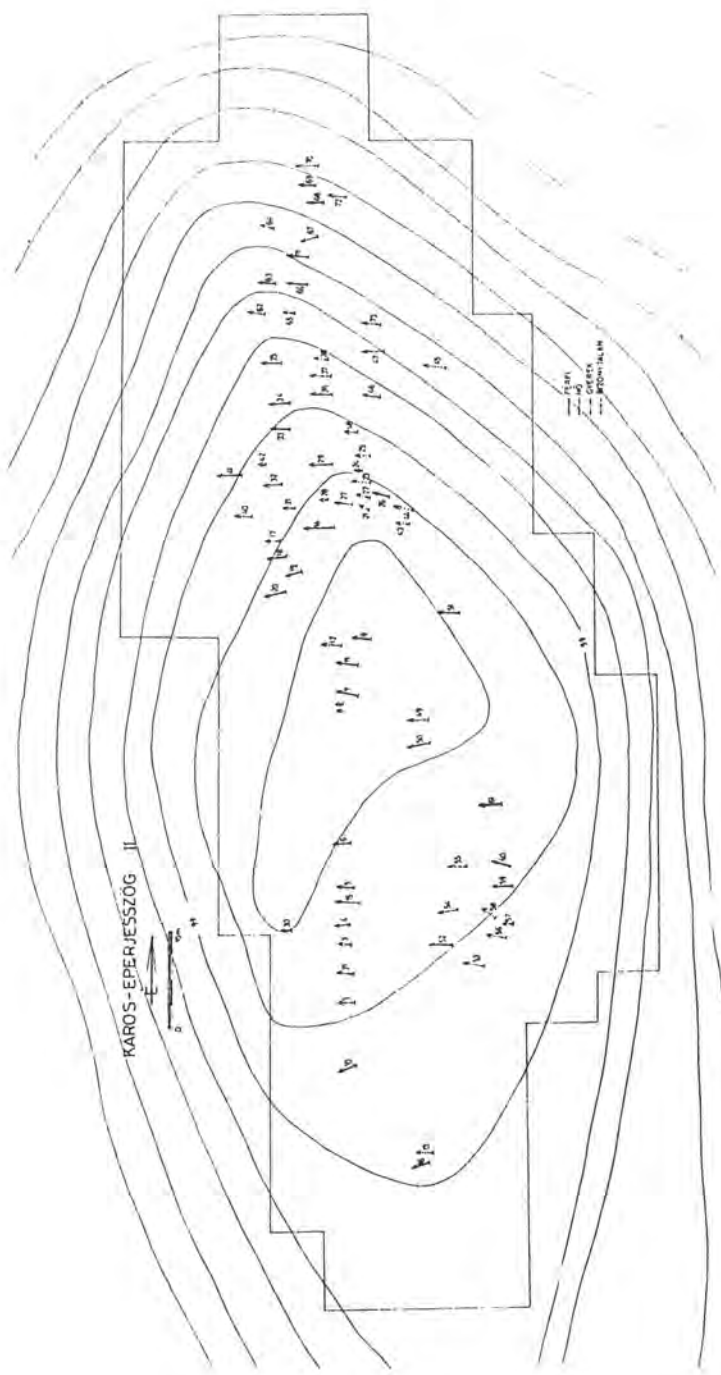
1903 A sárospataki honfoglaláskori lelet. ArchÉrt 23. 303-304.

Szőke Béla

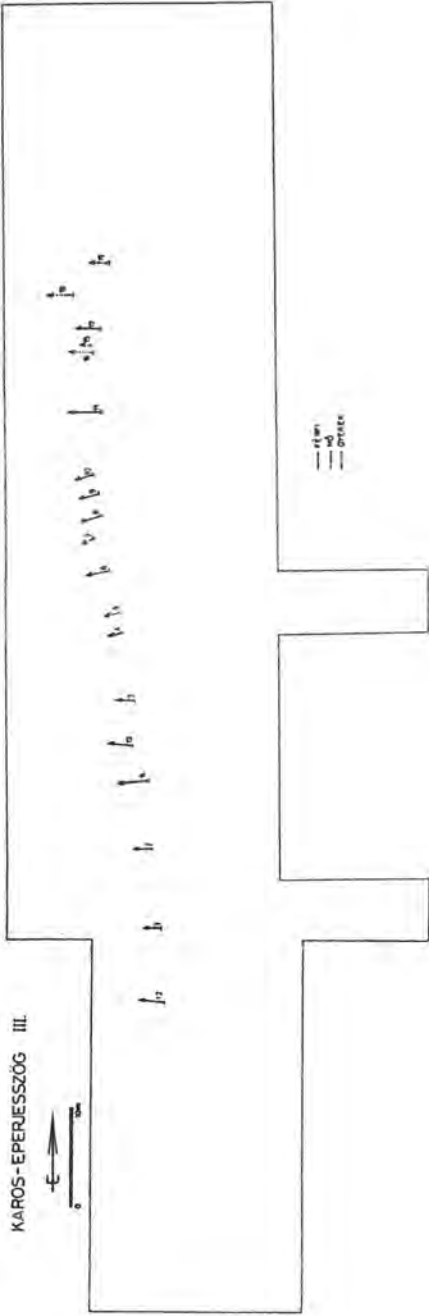
1962 A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég.Tan. 1. Budapest

Vörös István

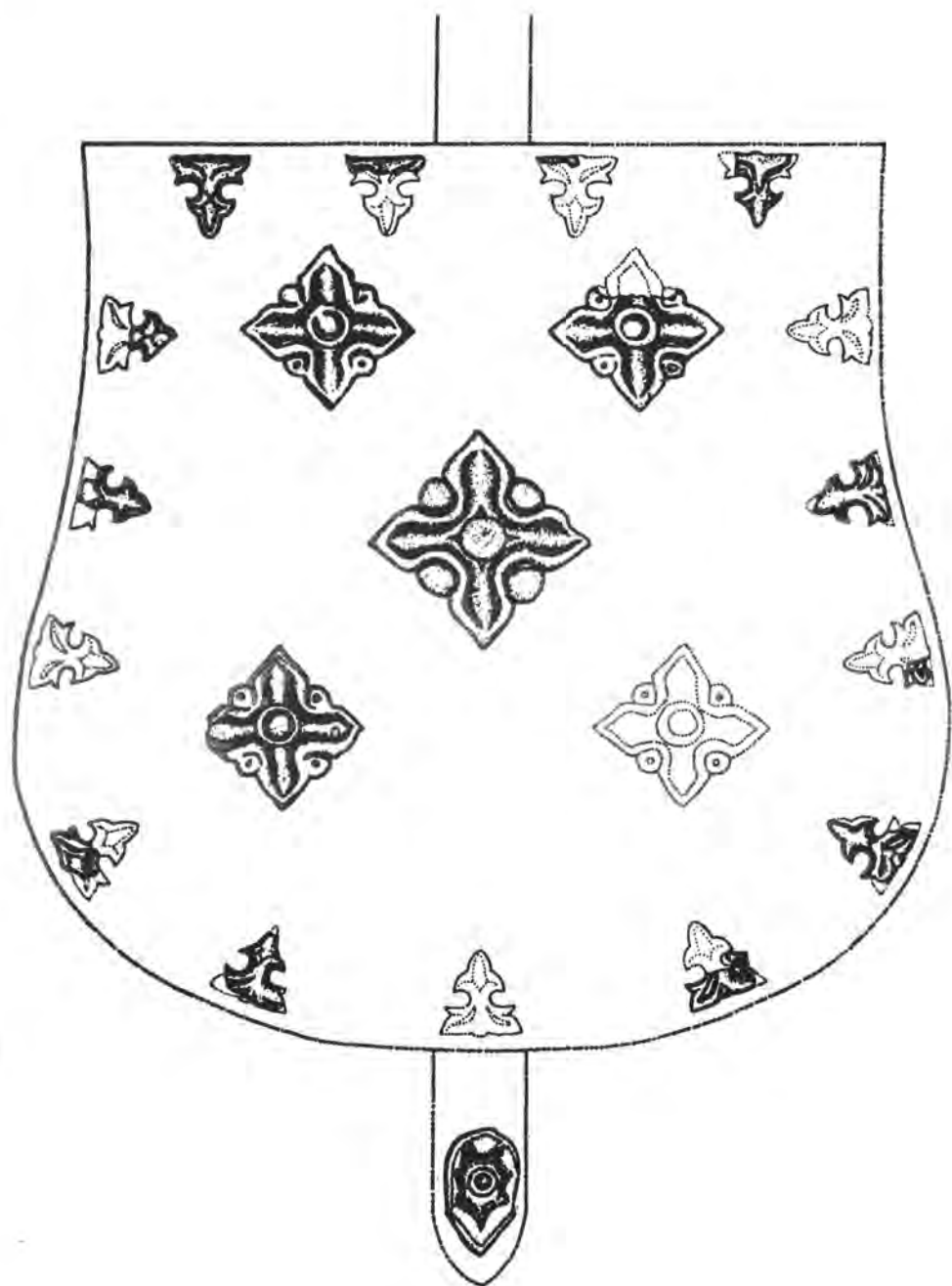
1988 A károsi honfoglaláskori temető állatcsontmaradványai (1986-87). Előzetes jelentés
(Kézirat)

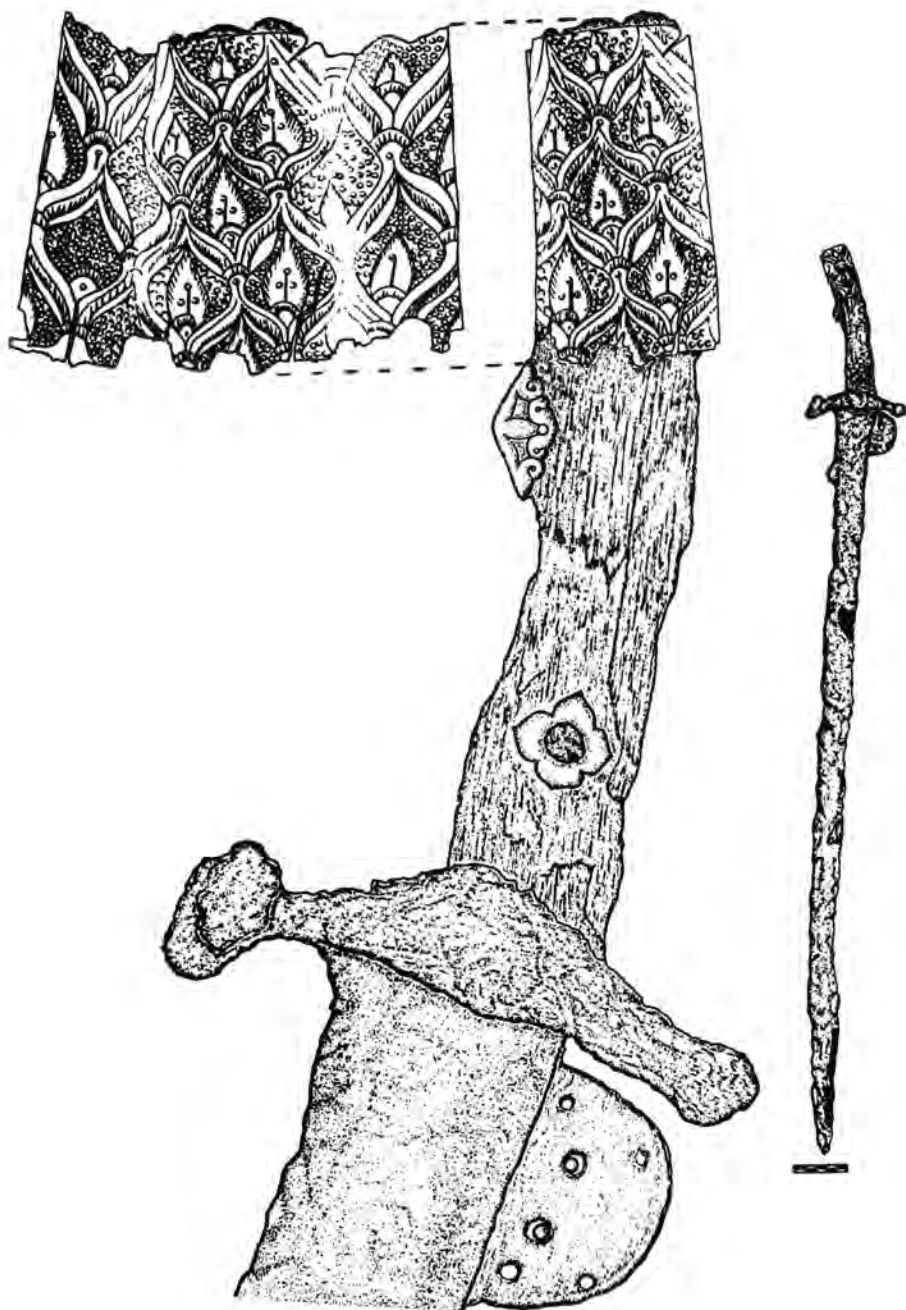
1. kép: Karos-Eperjesszőg II. temető

2. kép: Karos-Eperjesszög III. temető

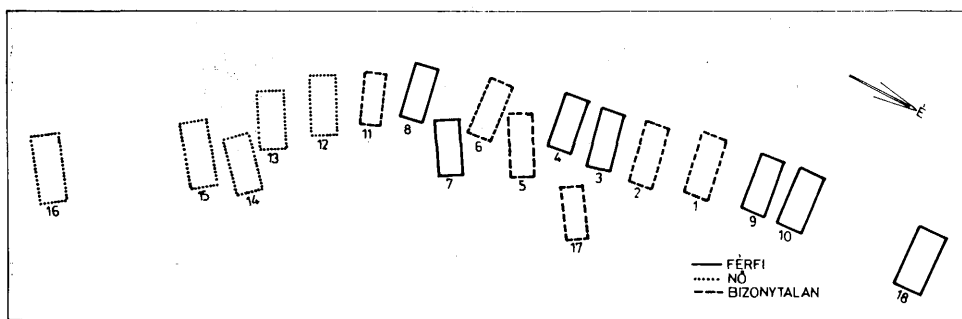
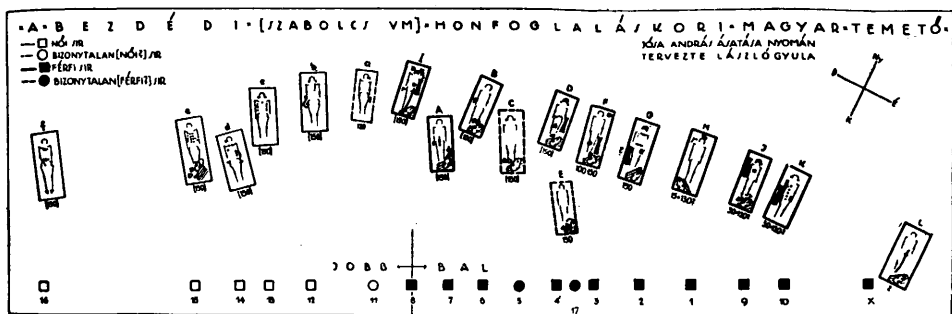
3. kép: A karosi II/11. sír veretes tarsolya

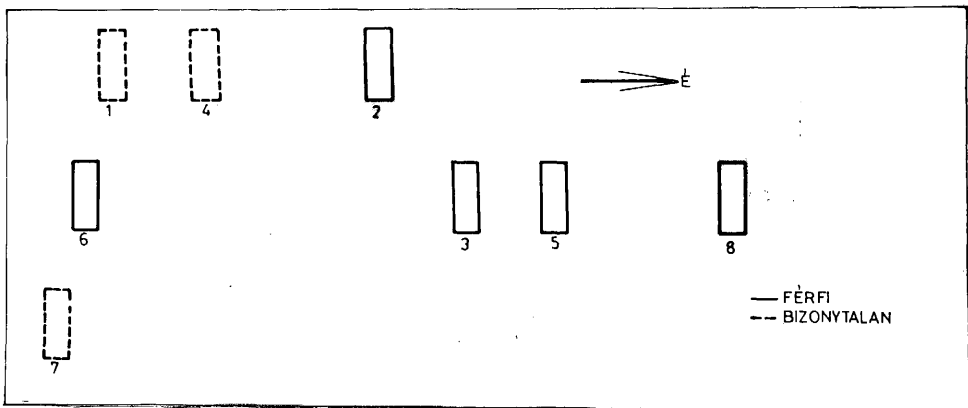
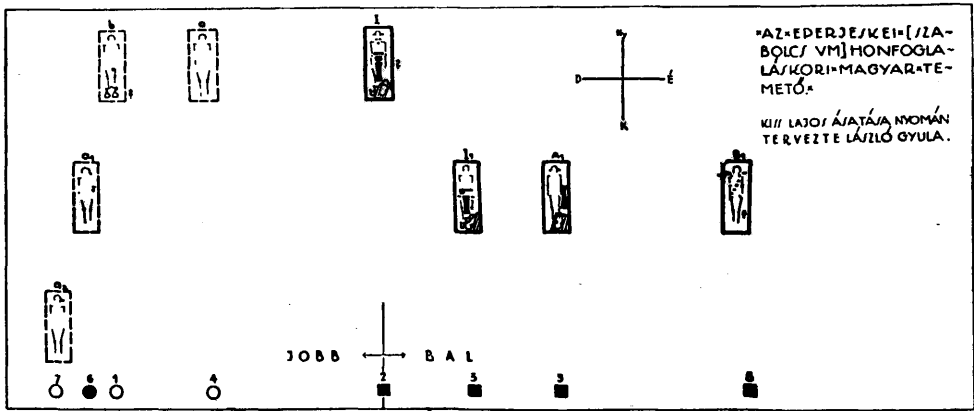
4. kép: A karosi II/11. sír szablyája

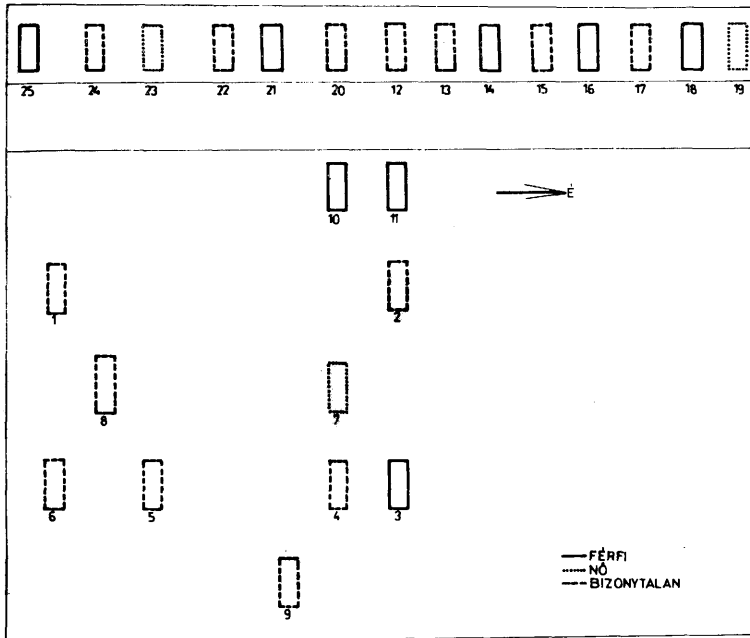
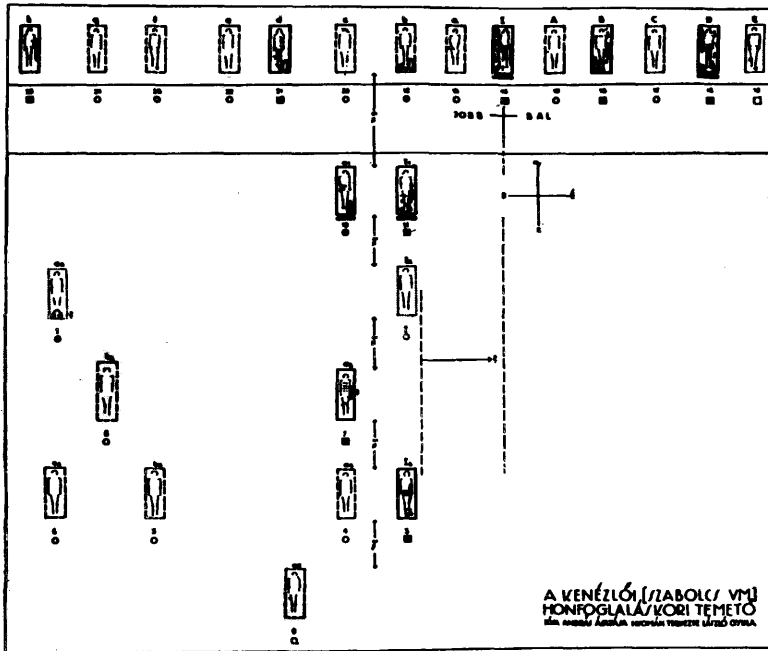
5. kép: A karosi II/49. sír csótára

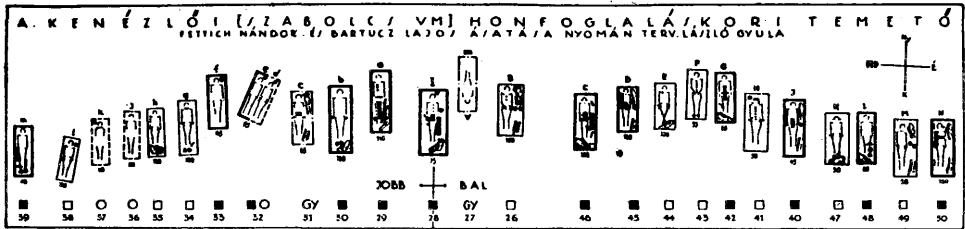
6. kép: 1 A bezdédi temető László Gyula nyomán 2. A bezdédi temető az újabb vizsgálatok alapján

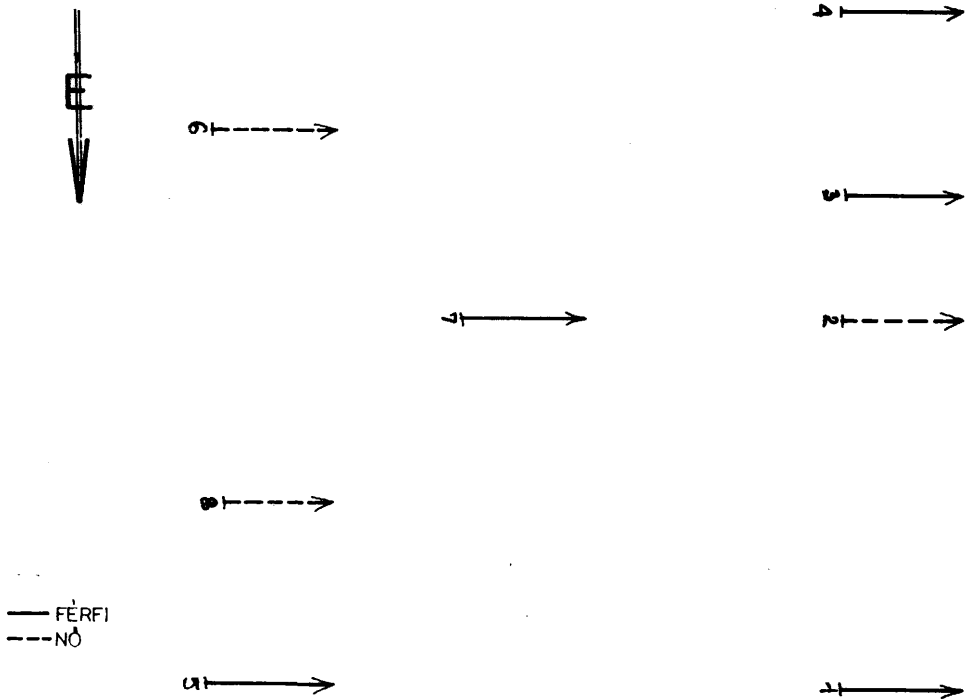
7. kép: 1 Az eperjeskei temető László Gy. nyomán 2. Az eperjeskei temető az újabb vizsgálatok alapján

8. kép: 1 A kenézlői I. temető László Gy. nyomán 2. A kenézlői I. temető az újabb vizsgálatok alapján

11. kép.

9. kép: 1. A kenézlői II. temető (László Gy. nyomán) 2. Kisdobra-Ligahomok, X. századi temető (Dókus Gy. alapján)

ÜBER DIE EXISTENZ DER GROßFAMILIÄREN GRÄBERFELDER BEI DEN LANDNEHMENDEN UNGARN

Révész László

Seit einem halben Jahrhundert hält sich die von László Gyula erörterte Auffassung in der Forschung der Landnahmezeit, wonach die Gräberfelder der sog. reichen Mittelschicht nach Blutsverwandschaft organisierte Großfamilien bergen. In den letzten Jahren verstärkten sich die Zeichen, daß diese Gräberfelder damals nicht komplett freigelegt wurden und so ihre Grabanzahl viel größer ist als bisher angenommen.

An einigen Fundorten wurden mehrere einander nahe liegende, gleichzeitige Gräberfelder entdeckt. Schon dieser Umstand setzt auf dem besprochenen Gebiet eine Bevölkerungsdichte voraus, die die Mitgliedszahl von mehreren Großfamilien sicher übertrifft. Ich bin der Meinung, daß diese Gräberfelder, in erster Linie aus dem oberen Theiß-Gebiet, wo sich das Gros der von László Gyula erwähnten Gräberfeldmuster findet, die archäologische Rückspiegelung einer künstlichen Organisation sind.

In diesen Gräberfeldern wurden die Mitglieder der militärischen Gefolgschaft bestattet, die dem in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts in Nordostungarn existierenden fürstlichen Zentrum angehörten und dienten. Da das Fundmaterial aus den Gräberfeldern von den Komitaten Szabolcs und Zemplén und ihre Struktur beinahe homogen sind, widerspricht auch diese Tatsache der Vorstellung über die Heterogenität der militärischen Gefolgschaft. Dazu kommt noch, daß die Geschlechtsbestimmung, demnach die Bestatteten vorwiegend weiblich seien, aus den Gräberfeldern von Kenezlő, Bezdéd usw. in vielen Fällen nicht überzeugend ist. Die genauere Untersuchung dieser Befunde weist auf ein Übergewicht der Männer (der Krieger) hin. Auf diesen Fundstellen hörte das Anlagen der Gräber um Mitte des 10. Jahrhunderts überwiegend auf. Dies läßt sich vielleicht durch einen uns noch kaum bekannten inneren Machtkampf erklären, der unter den verschiedenen Linien der Familie Árpád im 10. Jahrhundert stattfand. Antwort auf diese Frage können nur die sich langsam in Gang setzenden Revisionsgrabungen auf den altbekannten Fundstellen und neue, komplexe Freilegungen geben.

Были ли большесемейные могильники у венгров-обретателей родины?
Ревес Ласло

В исследовании эпохи обретения родины венграми уже полвека общепринято мнение Дюлы Ласло, который считал, что могильники так называемого среднего слоя богатых образовывались на родственной основе, и здесь хоронили членов больших семей. Поиски последних лет выявили, что эти могильники были раскопаны только частично, и число захоронений гораздо значительнее, чем думали раньше. В некоторых случаях было открыто несколько таких одновременных могильников рядом друг с другом. Это обстоятельство само по себе предполагает на данной территории численность населения, которая во всяком случае превосходит численность большой семьи. Думается, что могильники - особенно в Верхнем Потисье, где открыта большая часть погребений, приводимых в качестве примера Д. Ласло, - являются археологическим отражением искусственной организации: здесь хоронили дружинников и их начальников, состоящих при княжеском центре в Северо-Восточной Венгрии в первой половине 10 века. Материал, структура могильников из областей Саболч и Земплен гомогенны, поэтому этот факт противоречит представлениям, предполагающим смешанный характер военной дружины. К тому же анализ могильников из Кенезлэ, Бездеда и др. показывает, что определение женских захоронений во многих случаях спорно, и более тщательное исследование говорит о том, что мужские (воинские) могилы находятся в большинстве. В этих памятниках захоронения обычно прекращаются в середине 10 века. Этот факт может быть обусловлен историческими обстоятельствами: борьбой за власть (возможно проходившей между различными ветвями дома Арпадов), о деталях которой нам пока известно очень мало. Ответ на эти вопросы мы получим в результате недавних раскопок-доследований, а также располагая наиболее полно раскопанными памятниками.

